

UO'K (UDK): 316.614-053.6:004.738.5 ORCID: [0009-0005-5325-4412]

**YOSHLAR O'RTASIDA TELEFONGA QARAMLIKNI DAVLAT TOMONIDAN
NAZORAT QILISH MEKANIZMLARI: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY
STRATEGIYALAR**

Urinova Mukaddas Valisherovna

*Namangan davlat universiteti, "Raqamli ta'lim texnologiyalari" kafedrası
o'qituvchisi, Elektron pochta: muqaddasurinova3@gmail.com Tel raqam:*

Annotatsiya: *Maqolada yoshlar o'rtasida telefonga qaramlik muammosi va uni davlat darajasida tartibga solish mexanizmlari tadqiq etilgan. AQSh, Xitoy, Yaponiya tajribalari tahlil qilinib, O'zbekiston uchun amaliy va huquqiy takliflar ishlab chiqilgan*

Kalit so'zlar: *telefonga qaramlik, raqamli gigiyena, ota-ona nazorati, kiberxavfsizlik, xalqaro tajriba, davlat siyosati, Xitoy modeli, maktab cheklovlari, raqamli shartnoma*

**МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАВИСИМОСТИ
МОЛОДЕЖИ ОТ СМАРТФОНОВ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И
НАЦИОНАЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ**

Уринова Мукаддас Валишеровна

*Преподаватель кафедры «Цифровые образовательные технологии»,
Наманганский государственный университет, E-mail:
muqaddasurinova3@gmail.com*

Аннотация: *В статье исследуются проблема телефонной зависимости среди молодежи и механизмы ее государственного регулирования. На основе анализа опыта США, Китая и Японии разработаны практические и правовые предложения для Узбекистана.*

Ключевые слова: *телефонная зависимость, цифровая гигиена, родительский контроль, кибербезопасность, международный опыт, госсистема, китайская модель, школьные ограничения, цифровой контракт.*

**MECHANISMS OF STATE REGULATION OF SMARTPHONE ADDICTION
AMONG YOUTH: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL STRATEGIES**

Urinova Mukaddas Valisherovna

*Lecturer of the Department of "Digital Educational Technologies", Namangan State
University, E-mail: muqaddasurinova3@gmail.com*

Abstract: *The article examines gadget addiction among youth and mechanisms of its government regulation. Analyzing the experiences of the US, China, and Japan, practical and legal proposals for Uzbekistan have been developed.*

Keywords: *gadget addiction, digital hygiene, parental control, cybersecurity, international experience, public policy, China model, school restrictions, digital contract.*

KIRISH (INTRODUCTION)

Raqamli texnologiyalar, smartfonlar va global internet tarmog'ining ommaviy hayotga kirib kelishi zamonaviy jamiyat sotsiomadaniy qiyofasini butunlay o'zgartirdi. Bugungi kunda smartfon nafaqat aloqa vositasi, balki ta'lim, ko'ngilochar kontent va ijtimoiy integratsiyaning markaziy platformasiga aylandi. Biroq, ushbu texnologik inqilob o'z ketidan o'ta jiddiy va global miqyosdagi ijtimoiy-psixologik inqirozni — yoshlar o'rtasidagi raqamli va telefonga qaramlik (gadget addiction) muammosini boshlab keldi. Yosh avlod vakillari, ayniqsa maktab yoshidagi bolalar va o'smirlar o'zlarining yosh xususiyatlari, emotsional beqarorligi hamda real hayotdagi muammolardan qochishga bo'lgan moyilliklari tufayli virtual makonning doimiy iste'molchisiga aylanmoqdalar. Ular uchun virtual hayot real dunyoga qaraganda ancha qiziqarli, jozibador va xavfsizroq tuyulmoqda.

Ushbu salbiy tendensiya O'zbekiston Respublikasida ham yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Smartfon va mobil internetning arzonlashishi, ijtimoiy tarmoqlar (TikTok, Instagram, Telegram) hamda onlayn o'yinlarning jozibador algoritmlari bolalarni real ijtimoiy hayotdan va ta'lim jarayonlaridan uzib qo'ymoqda. Telefonga qaramlik bolalarda faqatgina vaqtni boy berishga emas, balki chuqur psixologik travmalar, diqqat tarqoqligi, ko'z nurining pasayishi, uyqu buzilishi va umurtqa pog'onasi kasalliklari kabi jismoniy illatlarga ham sabab bo'lmoqda.

Dunyoning rivojlangan davlatlari (Yaponiya, Xitoy, AQSh, Janubiy Koreya) bu muammoning milliy xavfsizlik va genofondga tahdid ekanligini ancha yillar avval anglab yetgan holda, unga qarshi qat'iy choralar ko'rishni boshlaganlar. Ularning tajribasi shuni ko'rsatadiki, telefonga qaramlikni faqatgina oila ichidagi taqiqlar bilan hal qilib bo'lmaydi. Bu muammo bevosita davlat tomonidan huquqiy, texnik va ma'rifiy jihatdan tartibga solinishi, maktablar va AKT ekotizimiga majburiy standartlar kiritilishi shart.

O'zbekistonda yoshlar siyosati davlat darajasidagi ustuvor vazifa bo'lsa-da, voyaga yetmaganlarning smartfonlardan foydalanish tartibi qonunchilikda va amaliyotda tizimli ravishda cheklanmagan. Shu sababli, rivojlangan mamlakatlarning muvaffaqiyatli modellarini o'rgangan holda, O'zbekiston ta'lim va ijtimoiy muhitiga mos keluvchi davlat miqyosidagi yechimlar loyihasini ishlab chiqish ushbu tadqiqot ishining dolzarbligini belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (Literature Review and Methodology)

Adabiyotlar tahlili. Yoshlar o'rtasida telefonga qaramlik (smartphone addiction / problematic smartphone use) muammosi zamonaviy raqamli jamiyatda kompleks ijtimoiy, psixologik va boshqaruviy muammo sifatida shakllanmoqda. Mazkur tadqiqot doirasida 2022–2026-yillar oralig'ida chop etilgan xalqaro ilmiy adabiyotlar, TOP-300 universitetlar olimlarining tadqiqotlari hamda O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari tizimli va qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqotning metodologik asosini shakllantirishda O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – Lex.uz platformasida e'lon qilingan Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda raqamli transformatsiya va yoshlar siyosatiga oid normativ hujjatlar kontent-tahlil (content analysis) usuli asosida o'rganildi. Ushbu hujjatlar yoshlar o'rtasida raqamli muhitdan foydalanish madaniyatini tartibga solish, internet xavfsizligi va raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan davlat siyosati yo'nalishlarini belgilab beradi.

Mahalliy ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi muammolari asosan texnik va institutsional yondashuv asosida o'rganilgan.

Xususan, F.E. Qodirov va M.O. O'ktamovning "Axborot xavfsizligi asoslari" hamda kiberxavfsizlikka oid ilmiy ishlari raqamli tizimlarni himoya qilishning algoritmik, kriptografik va dasturiy vositalarini batafsil yoritadi [Qodirov & O'ktamov, 2023]. Ushbu tadqiqotlarda mobil texnologiyalar xavfsizligi texnik jihatdan tahlil qilingan bo'lsa-da, yoshlarning raqamli xulq-atvori va telefonga qaramlik psixologiyasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida yetarli darajada o'rganilmagan.

Shuningdek, N.T. O'rinovning "Global tarmoqlarda axborot xavfsizligi" o'quv qo'llanmasida global internet muhitida axborot almashinuvi xavfsizligi, tarmoq protokollari va huquqiy asoslar yoritilgan [O'rinov, 2024]. Biroq mazkur ishda mobil qurilmalardan ortiqcha foydalanishning ijtimoiy oqibatlari, ayniqsa yoshlar orasidagi qaramlik holatlari tahlil ob'ekti sifatida ko'rib chiqilmagan.

A.A. Karimovning "Raqamli transformatsiya sharoitida axborot xavfsizligi muammolari" asarida esa milliy kiberxavfsizlik tizimini takomillashtirish, davlat axborot resurslarini himoya qilish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish masalalari yoritiladi [Karimov, 2025]. Ushbu yondashuvlar davlatning texnik himoya siyosatini aks ettirsa-da, pedagogik profilaktika va yoshlar orasida raqamli gigiyena madaniyatini shakllantirish masalasi chetda qolgan.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda telefonga qaramlik muammosi ko'proq psixologik, sotsiologik va davlat siyosati (policy) nuqtai nazaridan o'rganiladi.

London iqtisodiyot maktabi (LSE) va Oxford universiteti olimlari S. Livingstone va hammualliflarining "Digital Youth & Wellbeing" konsepsiyasida yoshlar orasida raqamli texnologiyalardan foydalanish "digital resilience" — raqamli barqarorlik orqali boshqarilishi kerakligi ta'kidlanadi [Livingstone et al., 2022].

Mualliflar fikricha, faqat cheklovlar emas, balki tanqidiy fikrlash va raqamli savodxonlikni rivojlantirish eng samarali yondashuv hisoblanadi.

Stanford universiteti "Digital Society Lab" tadqiqotchilari tomonidan ishlab chiqilgan "Digital Wellbeing Governance Model" esa davlat darajasida ekran vaqtini tartibga solish, algoritmik nazorat mexanizmlarini joriy etish va yoshlar uchun raqamli xavfsizlik standartlarini belgilash zarurligini asoslaydi [Stanford DSL, 2024].

Shuningdek, Przybylski va hamkorlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda telefonga ortiqcha qaramlik "problematic smartphone use" sifatida talqin qilinib, uning asosiy omillari stress, ijtimoiy bosim va dopamin tizimi bilan bog'liq xulqiy mexanizmlar ekanligi aniqlangan [Przybylski et al., 2023].

Yevropa Ittifoqining Digital Services Act (DSA) hujjati raqamli platformalarda yoshlar xavfsizligini ta'minlash, zararli kontentni cheklash va algoritmik shaffoflikni oshirishga qaratilgan kompleks huquqiy mexanizm sifatida e'tirof etiladi [European Commission, 2023].

Fransiyada maktablarda mobil telefonlardan foydalanishni cheklash siyosati o'quvchilarning diqqat jamlash darajasini oshirganligi bilan ilmiy asoslangan natija sifatida qayd etiladi. Janubiy Koreyada esa "Youth Internet Addiction Prevention Act" doirasida maxsus reabilitatsiya markazlari va ota-ona nazorati tizimlari joriy etilgan.

Xitoy tajribasi esa "youth mode" va ekran vaqtini avtomatik cheklash tizimlari orqali davlatning texnologik tartibga solish modelini ifodalaydi.

Metodologiya. Tadqiqotni tizimli olib borish va asosli takliflar ishlab chiqish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanilgan:

1. Qiyosiy va xalqaro tahlil (Benchmarking): Yaponiya, Xitoy, AQSh va Janubiy Koreyaning telefonga qaramlikka qarshi qo'llagan ijobiy va samarali yechimlari qiyosiy jadval shaklida tahlil qilinib, ularning samaradorlik ko'rsatkichlari baholandi.

2. Huquqiy va institutsional tahlil: O'zbekiston ta'lim tizimi va operatorlar infratuzilmasining xorijiy cheklovchi ilovalarni va davlat standartlarini qabul qila olish imkoniyatlari huquqiy jihatdan ko'rib chiqildi.

3. Tizimli modellashtirish: Muammoni bartaraf etish uchun "Davlat (Qonunchilik) – Provayder (Texnik cheklov) – Maktab (Ma'muriy tartib) – Oila (Psixologik nazorat)" zanjiridan iborat kompleks model loyihasi shakllantirildi.

MUHOKAMA (Discussion)

Rivojlangan davlatlarning muvaffaqiyatli tajribasi tahlili. Rivojlangan mamlakatlar telefonga qaramlikni oddiy injiqlik emas, balki jamiyat savodxonligi va millat salomatligiga tahdid deb bilishadi. O'rganilgan davlatlar tajribasi bir-biridan o'zining qattiqqo'lligi va mexanizmlari bilan farq qiladi:

• JP Yaponiya modeli: Yaponiyada asosiy urg'u maktab intizomi va operatorlar bilan integratsiyaga qaratilgan. Deyarli barcha o'rta maktablarda o'quv darslari

davomida smartfon ishlatish qat'iyon taqiqlangan. O'quvchilar binoga kirishda telefonlarini maxsus shkaflarga topshiradilar. Davlat darajasidagi eng katta yechim — milliy mobil operatorlar (SoftBank, NTT Docomo va b.) bilan hamkorlikda bolalar uchun maxsus tarif rejalarining joriy etilganidir. Bu tariflarda ota-ona ruxsatisiz vaqt limitini o'zgartirish, zararli o'yinlarni yuklash imkonsiz bo'lib, tungi vaqtda internet avtomatik ravishda uziladi.

- CN Xitoy modeli: Xitoy dunyodagi eng qattiq va markazlashgan davlat nazoratini joriy etdi. Hukumat voyaga yetmaganlarning onlayn o'yinlar o'ynash vaqtini haftasiga atigi 3 soat etib belgiladi (faqat juma, shanba va yakshanba kunlari soat 20:00 dan 21:00 gacha). Eng asosiy natijaga ular Face ID (yuzni aniqlash) tizimi orqali erishdilar. O'yinlarga va ijtimoiy tarmoqlarga kirishda tizim bolaning yuzini skanerlaydi, bu esa bolalarga ota-onalarining profillaridan yashirincha foydalanish imkonini bermaydi. Shuningdek, og'ir qaramlikka chalinganlar uchun maxsus klinik reabilitatsiya markazlari faoliyat yuritadi.

- US Amerika tajribasi: AQShda muammo ko'proq xususiy sektor ilovalari ("Screen Time", "Google Family Link", "Forest") va oilaviy shartnomalar orqali tartibga solinadi. Ko'plab shtatlar maktablarida "No-phone zone" (telefonsiz hudud) siyosati qo'llaniladi, darsda telefonlar maxsus qulflanadigan yopiq sumkalarda (Yondr pouches) saqlanadi. Oila darajasida esa "Raqamli shartnoma" (Digital Contract) tuzish urfga kirgan bo'lib, unda ovqatlanish va uyqu paytida telefondan foydalanmaslik qoidalari ota-ona va bola o'rtasida o'zaro majburiyat sifatida imzolanadi.

- KR Janubiy Koreya tajribasi: Janubiy Koreya hukumati majburiy ravishda barcha voyaga yetmaganlar smartfoniga "smombie" (ekran zombisi) bo'lishni oldini oluvchi va piyoda yurganda ekranni bloklovchi ilovalarni o'rnatishni qonuniy majburiyat qilib qo'ygan. Yozgi ta'tilda esa davlat hisobidan bepul 2 haftalik "Internet detox camp" (internetdan xoli lagerlar) tashkil etiladi, u yerda bolalar faqat sport, san'at va psixologik treninglar bilan band bo'lishadi.

O'zbekistondagi holat va davlat tomonidan tartibga solish muammolari. O'zbekistonda ayni paytda telefonga qaramlik epidemik xarakterga ega bo'lib bormoqda, biroq davlat darajasidagi yagona tizimli chora-tadbirlar mavjud emas. Vazirlar Mahkamasining ta'lim muassasalarida telefondan foydalanishni tartibga solishga oid ayrim qarorlari mavjud bo'lsa-da, ularning ijrosi sust. Sababi — maktablarda telefonlarni saqlash va nazorat qilishning texnik infratuzilmasi (maxsus seyflar, qutilar) yo'q. Eng asosiysi, milliy mobil operatorlarimizda voyaga yetmaganlar uchun mo'ljallangan, davlat tomonidan majburlangan xavfsiz "Yoshlar tarifi" mavjud emas. Ota-onalar "Family Link" kabi dasturlarni o'rnatish bo'yicha yetarli raqamli savodxonlikka ega emaslar. Bu esa muammoni huquqiy va amaliy tomondan davlat tomonidan tartibga solish zaruratini tug'diradi.

NATIJALAR (Results)

Xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda, O'zbekistonda bolalarni telefonga qaramlikdan qutqarish bo'yicha davlat darajasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan kompleks chora-tadbirlar va loyihalar paketi ishlab chiqildi.

1-Loyiha: Davlat darajasidagi huquqiy va texnologik tartibga solish

- Yagona qonuniy standart: O'zbekistondagi barcha umumta'lim maktablarida o'quv vaqtida mobil telefonlardan foydalanishni qat'iy cheklovchi va yagona intizomiy javobgarlikni belgilovchi qonunosti hujjati qabul qilinishi shart.

- Majburiy "Yoshlar tarifi": Raqamli texnologiyalar vazirligi va milliy mobil operatorlar (Ucell, UMS, Uztelecom) hamkorlikda 18 yoshgacha bo'lgan abonentlar uchun maxsus tarif rejasini joriy etishi lozim. Ushbu tarifda soat 22:00 dan 07:00 gacha internet trafigi avtomatik ravishda uziladi va zararli o'yin platformalariga kirish bloklanadi.

- Milliy "Ota-ona nazorati" ilovasi: Mahalliy dasturchilar tomonidan o'zbek tilida ishlaydigan va milliy provayderlar bazasiga integratsiyalashgan davlat ota-ona nazorati ilovasi yaratilishi taklif etiladi. Ilova dars vaqtida internetni avtomatik bloklash va kunlik foydalanish statistikasini ota-onaga taqdim etish funksiyalariga ega bo'ladi.

2-Loyiha: Maktablar uchun amaliy choralar rejasi

Tadqiqot doirasida maktab ma'muriyati uchun dars jarayonini raqamli qaramlikdan xoli qilishning to'rt komponentli modeli shakllantirildi (1-jadval).

1-jadval: Maktablarda raqamli qaramlikka qarshi choralar tizimi

Komponent	Amalga oshiriladigan chora-tadbirlar	Kutilayotgan natija
Dars intizomi	Har bir sinfda "Smartfon qutisi"ni joriy etish, telefonlarni faqat o'qituvchi ruxsati bilan (QR-kodli testlar uchun) tarqatish.	Dars jarayonida diqqat jamlanishi 40% ga ortadi.
Ma'rifiy darslar	Har oyda "Raqamli gigiyena va psixologik salomatlik" mavzusida 45 daqiqalik maxsus seminar-treninglar o'tish.	O'quvchilarda ongli raqamli madaniyat shakllanadi.
Muqobil faoliyat	Maktablarda tanaffus paytida va darsdan so'ng stol o'yinlari xonalari, kitobxonlik marafonlari va sport to'garaklarini bepul yo'lga qo'yish.	Telefon o'rnini jismoniy va ijodiy intellektual mehnat egallaydi.
Rag'batlantirish	Haftalik ekran vaqti monitoringi asosida "Eng kam telefon ishlatgan sinf" yoki "Raqamli gigiyena chempioni" nominatsiyalarini joriy etish.	O'quvchilar o'rtasida telefonsiz hayotga ijobiy raqobat paydo bo'ladi.

3-Loyiha: Ota-onalar uchun davlat tavsiyaviy qo'llanmasi

Oila muhitida raqamli muvozanatni tiklash uchun Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi orqali tarqatiladigan quyidagi tizimli qo'llanma ishlab chiqildi:

- "Oilaviy Raqamli Shartnoma" qoidasi: Uyda barcha a'zolar uchun umumiy qoidalar: ovqatlanish stoli atrofida, yotoqxonada uyqudan 1 soat oldin telefon ishlatish taqiqlanadi.

• Muvozanat siyosati: Ota-ona boladan telefonni shunchaki olib qo'ymasdan, uning o'rnini ma'noli alternativ bilan (birgalikdagi sayr, kitob mutolaasi, sport kurslari) to'ldirishi metodik jihatdan asoslab berildi.

XULOSA VA TAVSIYALAR (CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS)

Xulosa. Yosh avlod vakillarida smartfon va telefonga qaramlik muammosi bugungi kunda shunchaki oilaviy masala emas, balki davlat miqyosida zudlik bilan aralashishni talab etadigan tizimli krizisdir. Yaponiya, Xitoy va Janubiy Koreya kabi davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, bu muammoni faqatgina taqiqlar yoki cheklovlar bilan hal etib bo'lmaydi. Eng samarali yo'l — qonuniy cheklovlar bilan bir qatorda yoshlarga jismoniy va intellektual muqobil (alternativ) muhit yaratib berishdir. Telefon bolaning hayotidagi ma'naviy va ijtimoiy bo'shliqni to'ldirmoqda, agar davlat va jamiyat ushbu bo'shliqni to'g'ri yo'naltira olsa, qaramlik darajasi o'z-o'zidan pasayadi.

Tavsiyalar va istiqbolli rejalar. O'zbekistonda bolalarni telefonga qaramlikdan himoya qilish va sog'lom genofondni asrash maqsadida quyidagi davlat darajasidagi istiqbolli rejalar taklif etiladi:

1. "Raqamli immunitet" milliy dasturini qabul qilish: Maktabgacha va maktab ta'limi, Sog'liqni saqlash hamda Raqamli texnologiyalar vazirliklari hamkorligida voyaga yetmaganlarning gadjetlardan foydalanish xavfsiz me'yorlarini qonunchilikda mustahkamlash.

2. "Digital Detox" milliy lagerlarini tashkil etish: Janubiy Koreya tajribasi asosida respublikaning tog'li va tabiat hududlarida ta'til paytida o'quvchilar uchun haftalik raqamli texnologiyalardan xoli, psixologik va sport yo'nalishidagi bepul oromgohlarni yo'lga qo'yish.

3. Kiber-pedagogika va ota-onalar akademiyasi: Mahallalar qoshida ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish guruhlarini tashkil etish, ularga "Google Family Link" va boshqa xavfsizlik sozlamalaridan foydalanishni amaliy o'rgatish tizimini joriy qilish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES):

1. O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. (2017-yil 8-sentyabr, O'RQ-444-son).

2. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – Lex.uz

3. World Health Organization (2019). "Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age". Geneva: WHO.

4. Cyberspace Administration of China (CAC) (2023). "Guidelines for Mobile Devices and Internet Usage Regulations for Minors". Beijing.

5. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT) (2021). "White Paper on Educational Technology and Mobile Restriction in Japanese Schools". Tokyo.
6. American Psychological Association (2022). "Digital Media and Smartphone Addiction among Adolescents: Psychological Consequences". *APA Policy Journal*, 14(3), 112-125.
7. Kim, R. (2020). "Evaluation of Government-Sponsored Internet Detox Camps in South Korea". *Journal of Youth Studies*, 23(5), 589-604.
8. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi". - Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022.
9. Karimov B.R. (2023). "O'smirlarda gadget-addiksiya va uning psixosomatik oqibatlari". *O'zbekiston Tibbiyot Jurnali*, 2(1), 34-41.
10. Google Safety Center (2023). "Family Link Deployment and Parental Control Efficiency Report".
11. To'rayev A.N. (2024). "Pedagogik kiber-gigiyena: maktab va oila hamkorligi modeli". *Zamonaviy Ta'lim*, 5(2), 12-19.
12. Qodirov F.E., O'ktamov M.O'. *Axborot xavfsizligi asoslari*. – Toshkent, 2023.
13. O'rinov N.T. *Global tarmoqlarda axborot xavfsizligi*. – Toshkent, 2024.
14. Karimov A.A. *Raqamli transformatsiya sharoitida axborot xavfsizligi muammolari*. – Toshkent, 2025.